

ОГЛЯД СТАНУ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ РОЗЛАДІВ ТА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ БІЖЕНЦІВ

Клібайс Тетяна Володимирівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0002-4735-4637

Краєва Оксана Анатоліївна,

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: 0000-0001-9681-9966

Статтю присвячено сучасному огляду стану дослідження психоемоційних розладів. Окрему увагу приділено висвітленню сучасних досліджень із питань посттравматичного зростання вимушених мігрантів. За мету обрано надання транспарентного бачення стану досліджень психоемоційних розладів та розширення уявлення наукового концепту посттравматичного зростання. Застосовано такі методи дослідження: теоретичні – аналіз, узагальнення, моделювання. Через війну значно погіршилися показники психологічного та соматичного здоров'я, у третини постраждалих це призвело до можливості розвитку ПТСР. Згідно з даними, психологічної підтримки потребуватимуть понад п'ятнадцять мільйонів українців, близько трьох-чотирьох мільйонів громадян із часом потребуватимуть призначення медикаментозного лікування. Констатовано, що ПТСР є поширеною реакцією після пережитої травматичної події, характерними симптомами якого є стресові спогади про подію, поведінка уникнення, емоційне заціпеніння та психофізіологічне гіперзбудження; подеколи входить до психопатології тимчасовості. Згідно з теоретичним узагальненням, близько третини біженців долають діагностичний поріг ПТСР, депресії та тривоги. Наведено негативний вплив ПТСР на образ тіла, значне погіршення показників психологічного та соматичного здоров'я, пов'язане з факторами воєнних дій; поточні щоденні стресори повністю опосередковують зв'язок між травмою війни та психологічним стражданням. Посттравматичне зростання натомість розглядається як «позитивна психологічна зміна, що виникає в результаті боротьби з надзвичайно складними життєвими обставинами», показниками якого можуть бути: покращення близькості у стосунках, усвідомлення нових можливостей у житті, відчуття збільшення особистої сили, позитивні духовні зміни та підвищення оцінки життя. Минулий травматичний досвід і постміграційні стресори опосередковано пов'язані з посттравматичним зростанням (ПТЗ).

Ключові слова: виснаження сімейних ресурсів, множинна травма, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), психосоматичні розлади, посттравматичне зростання (ПТЗ), показники психологічного та соматичного здоров'я, біженці, внутрішні переселенці.

Klibais Tetiana, Kraieva Oksana. Review of the state of research on psychoemotional disorders and post-traumatic growth of refugees

The article is devoted to a modern review of the state of research on psychoemotional disorders. Particular attention is paid to the coverage of modern research on post-traumatic growth of forced migrants. The goal was to provide a transparent vision of the state of research on psycho-emotional disorders and to expand the scientific concept of post-traumatic growth. The following research methods are used: theoretical – analysis, generalization, modeling. Due to the war significantly worsening psychological and somatic health indicators, a third of the affected individuals may be at risk of developing PTSD. According to data, over fifteen million Ukrainians will require psychological support, with approximately three to four million citizens eventually needing medication-based treatment. It has been established that PTSD is a common reaction after a traumatic event, the characteristic symptoms of which are stressful memories of the event, avoidance behavior, emotional numbing, and psychophysiological hyperarousal; sometimes refers to the psychopathology of temporality. According to a theoretical generalization, about a third of refugees overcome the diagnostic threshold for PTSD, depression, and anxiety. The negative impact of PTSD on body image, a significant deterioration of psychological and somatic health indicators, associated with the factors of military operations, is shown; current daily stressors fully mediate the relationship between war trauma and psychological distress. Instead, post-traumatic growth is seen as “a positive psychological change that occurs as a result of dealing with extremely difficult life circumstances”, indicators of which can be: improved closeness in relationships, awareness of new opportunities in life, a sense of increased personal power, positive spiritual changes and increased self-esteem life. Past traumatic experiences and postmigration stressors are indirectly related to posttraumatic growth (PTSD).

Key words: depletion of family resources, multiple trauma, post-traumatic stress disorder (PTSD), psychosomatic disorders, post-traumatic growth (PTG), indicators of psychological and somatic health, refugees, internally displaced persons.

Вступ. Статистичні дані за останні роки вказують на значне зростання показників вимушеної міграції, переселення та біженства. Так, на кінець 2022 року

108,4 мільйона людей у всьому світі були вимушено переміщені через конфлікти та насильство, що містить 62,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб, які інколи

змушені неодноразово залишати свої громади в межах рідної країни [17]. Досвід переміщення та вимушеної міграції часто пов'язаний із втратою рідних домівок, майна, надій, руйнування особистих, родинних, фахових зв'язків тощо [1].

Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 15 листопада 2022 року з початку повномасштабного російського вторгнення Україну покинули близько 15,1 млн осіб, з них близько 1,2 млн осіб отримали статус тимчасового захисту в Німеччині. Водночас 7,5 млн повернулися на Батьківщину, незважаючи на війну, що триває [4]. Станом на вересень 2023 року в країнах ЄС було зареєстровано 4,1 млн вимушених мігрантів із України [3]. Згідно з вищезазначеним, поступово зростає кількість людей, які так чи так переживають досвід біженства та злам попередньо набутої ідентичності.

Щодо вищевказаного неабиякої актуальності набуває питання дослідження психоемоційних розладів, зокрема посттравматичного стресового розладу, серед постраждалих категорій громадян та не менш цікавим проблемним полем постає питання їх посттравматичного зростання.

Матеріали та методи. Отже, метою статті є огляд сучасних досліджень стану психоемоційних розладів та розширення уявлення наукового концепту посттравматичного зростання. Методи дослідження: теоретичні – аналіз, узагальнення, моделювання.

Сучасні дослідження біженців, які залишили свою країну, вказують на актуалізацію прояву посттравматичного стресового розладу (так, рівень ПТСР серед дорослих становить 30 %, у більш ніж 30% респондентів розвивається сильна депресія) [18], що є поширеною реакцією після пережитої травмивної події; характерні симптоми вміщують стресові спогади про подію, поведінку уникнення, емоційне заціпеніння та психофізіологічне гіперзбудження [15]. Лише близько третини біженців долають діагностичний поріг ПТСР, депресії та тривоги [14].

Не можна не погодитися з думкою Daniel Broschmann, який зараховує посттравматичний стресовий розлад до психопатології тимчасовості, що заважає вести нормальне життя через нав'язливе минуле, що так чи так об'єднується з особистістю. Вчений порівнює психологічну травму з «в'язницею» для особистого самовизначення [7]. Така метафора має своє підтвердження в подальших дослідженнях, оскільки при переживанні психологічної травми відчуття часової безперервності порушується, життя ділиться на до та після події. Воєнні дії значно підсилюють цей стан, розрив часу стає більшим, передбачуваність життя, можливість його планування руйнується.

Систематичний огляд досліджень серед біженців щодо прояву впливу ПТСР, депресії, тривоги та інших емоційних проблем на особистість [6; 11; 16] зазначає поряд із переживанням стану хронічного виснаження 25,5 % біженців, безпосередній вплив віку, зайнятості, сімейного стану, знання мови та імміграційного статусу (на прикладі переселених до Сполучених Штатів) [8];

окремо підтверджено негативний вплив ПТСР на образ тіла (виявлено, що суб'єкти із симптомами посттравматичного стресового розладу демонструють значно більш негативний образ свого тіла, ніж люди із соціальною тривогою, менше задоволені своїм зовнішнім виглядом, розмірами тіла, вважають себе важчими, ніж соціально тривожні суб'єкти) [9].

Українське дослідження в червні-липні 2022 року з досить об'ємною вибіркою 1 243 учасники віком 18–61 років констатує значне погіршення показників психологічного та соматичного здоров'я, пов'язане з факторами воєнних дій [12], що вказує на ознаки стресу та можливості розвитку ПТСР у значної частини респондентів. Як відомо, на осіб, що залишилися в Україні під час війни, та на тих, хто виїхав до Європи, впливають дещо різні за змістом та інтенсивністю психологічні фактори, виникає потреба в чималій доцільності порівняння особливостей взаємозв'язку проявів ПТСР та психосоматичних розладів серед біженців двох зазначених груп, як і порівняння показників ПТСР окремих зазначених груп респондентів.

Результати дослідження. Результати наведених нами сучасних досліджень вказують на кардинальні впливи на особистість досвіду переживання біженства та вимушеної міграції. Так, наприклад, у дослідженні 528 сирійських біженців віком від 18 до 77 років, де здійснювалась оцінка взаємозв'язку між впливом множинної травми, постміграційними стресорами та посттравматичним зростанням (ПТЗ), результати показали, що минулий травмивний досвід і постміграційні стресори опосередковано пов'язані з ПТЗ. Результати поточного дослідження підтверджують те, що зв'язок між травмивним досвідом біженців, постміграційними стресорами та ПТЗ пояснюється наявністю стратегій подолання, які можна розглянути в психотерапії та психосоціальних втручаннях для біженців задля сприяння їх оптимальному психологічному розвитку. Натомість у майбутніх дослідженнях, як зазначають науковці, слід детально розглянути вплив стресових факторів після міграції на ПТЗ [5].

Наступне дослідження, у якому перевірялася відома модель щоденних стресорів, що впливають на посттравматичний дистрес у постконфліктному контексті серед внутрішньо переміщених осіб у Шрі-Ланці через 10 років після того, як вони потрапили під війну, довело, що поточні щоденні стресори повністю опосередковують зв'язок між травмою війни та психологічним стражданням.

Подібні результати були отримані серед вибірки в Непалі Сьєрра-Леоне, де респондентами стали внутрішньо переміщені особи, які були переселені здебільшого в райони свого походження. Міра їх щоденних стресорів складалася з хронічних сімейних і екологічних стресорів, а не стресорів потенційно травмивного досвіду (як-от жорстоке поводження з дитиною або насильство з боку інтимного партнера). Сильний посередницький ефект цих хронічних соціальних, матеріальних і психічних стресів низької інтенсивності, що констатовані в дослідженні, могли бути наслідком вис-

наження сімейних ресурсів упродовж десятиліть війни та відсутності розвитку впродовж десятиліття після війни в цих умовах [19].

У контексті вищезазначеного чимало досліджень підтверджують зв'язок психологічних особливостей зі станом здоров'я респондентів [2]. Так, дослідження депресивних розладів, вивчення зв'язку хронічного болю з депресією та соматоформними розладами констатує зв'язок між зазначеними показниками [13], а саме зв'язок між біллю, стресом та депресією. Корр, G. припускає, що в людей із хронічним болем й афективними розладами зміна нейроендокринної стресової осі сталася в дитинстві або в результаті більш пізньої стійкої травми з порушенням толерантності до стресу [13].

Попри те що у світі відбувається чимало військових дій та катаклізмів, ми знайшли небагато досліджень, пов'язаних із переживанням ПТСР, психосоматичними розладами та їх причинами.

Окремого значення в нашому розгляді набуватиме посттравматичне зростання постраждалих від російської інтервенції на другому-третьому році війни, тобто розширення уявлення наукового концепту посттравматичного зростання, оскільки МОЗ України прогнозує, що внаслідок російської інтервенції не лише психологічної підтримки потребуватимуть понад 15 мільйонів українців, а й близько 3–4 мільйонів громадян потребуватимуть призначення медикаментозного лікування. По закінченню війни принаймні кожен п'ятий потенційно стикнеться із відчуттям негативних наслідків для власного психічного здоров'я; 20–30 % осіб, які пережили травмівні події, матимуть ризик розвитку симптомів ПТСР. Крім того, через 5–7 років очікується збільшення кількості осіб із наркотичною, алкогольною та іншими залежностями. Через психоемоційне напруження, викликане війною, ймовірність постаріти на 10–15 років збільшується в рази. Водночас захворювання, характерні для більш зрілого й похилого віку, з'являтимуться на 10–15 років раніше, ніж до війни [3]. Саме тому важливою тенденцією є реалізація досліджень, спрямованих на порівняння особливостей взаємозв'язку проявів ПТСР, психосоматичних розладів та посттравматичного зростання як серед біженців, так і серед внутрішніх переселенців, щоб завчасно була змога як своєчасної профілактики, так і запобігання описаним станам.

Згідно з думкою Fernandez Isabel [10], після двох років пандемії на тлі війни в Україні існують середньо- та довгострокові наслідки для населення Європи загалом. Одночасно, як зазначає авторка, є певна стійка надія на психотерапію у світі, що перебуває під загрозою зникнення, та на психологічну підтримку, що може не лише полегшити психологічне відновлення, а й сприяти відновленню стабільності на роботі й у повсякденному житті, одночасно зменшуючи фактори ризику.

Так, дискомфорт є звичайною реакцією на надзвичайний або кумулятивний травмівний стимул, окрім

того, наявні методи психологічного втручання можуть значно полегшити дистрес. Реакція на ці кризи дуже складна і вже пройшла через різні етапи, впливаючи головним чином на суспільний рівень, на повсякденне життя кожної компанії, школи, громади, кожної служби охорони здоров'я тощо [10].

Як «позитивну психологічну зміну, що виникає в результаті боротьби з надзвичайно складними життєвими обставинами», Тедескі та Калхун визначають посттравматичне зростання (ПТЗ), показниками якого є: покращення близькості у стосунках, усвідомлення нових можливостей у житті, відчуття збільшення особистої сили, позитивні духовні зміни та підвищення оцінки життя. Ці психологічні зміни спостерігалися серед кількох груп населення, як-от біженці та іммігранти, цивільне населення, що піддається тероризму, жертви міжособистісного насильства та ветерани війни [5].

Отже, незважаючи на складність перебігу трансформаційних психічних процесів під час великих кризових викликів та зламів, пов'язаних із виживанням як біологічного організму під час війни та екзистенційними переживаннями втрат, власних психоемоційних розладів, беззаперечною постає константа часу як відновлення психіки та трансформації психічних процесів, що відображено в зафіксованому наукою поступовому процесі посттравматичного зростання.

Висновки. Незважаючи на чималу кількість досліджень стану фізичного та психічного здоров'я біженців, ПТСР, психосоматичних розладів, які розглядалися окремо, причинно-наслідкові зв'язки між цими психологічними явищами не були достатньо з'ясовані, що є важливим, оскільки має потенційний вплив не тільки на здатність до посттравматичного зростання, а й на психологічне відновлення.

Посттравматичний стресовий розлад є поширеною реакцією після пережитої травмівної події, характерними симптомами якого є стресові спогади про подію, поведінка уникнення, емоційне заціпеніння, психофізіологічне гіперзбудження; може належати до психопатології тимчасовості, що заважає вести нормальне життя через нав'язливе минуле, що так чи так об'єднується з особистістю, утворюючи «в'язницю» для особистого самовизначення.

Серед показників посттравматичного зростання може бути зазначено покращення близькості в стосунках, усвідомлення нових можливостей у житті, відчуття збільшення особистої сили, позитивні духовні зміни та підвищення оцінки життя.

Перспективою подальшого дослідження може стати порівняння особливостей взаємозв'язку проявів ПТСР, психосоматичних розладів та ПТЗ серед біженців двох груп респондентів, оскільки на осіб, що залишились в Україні, та на тих, хто виїхав до Європи, впливають дещо різні за змістом та інтенсивністю психологічні фактори.

Література:

1. Завгородня, О., Краєва, О. Психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії. *Вісник Національного університету оборони України*, 2023. 73(3), 73–82. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-73-82>

2. Клібайс Т. В., Дець О. П. Психологічні особливості настановлень осіб з психосоматичними захворюваннями. *Педагогічна освіта. Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2019. 32, 64–69
3. Національний інститут стратегічних досліджень. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. 2023. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viynu> Національний інститут стратегічних досліджень. Перспективи правового статусу українських біженців в Європі після закінчення термінів дії тимчасового захисту. 2023. [https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvu-pravovoho-statusu-ukrayinskykh-bizhentsiv-u-yevropi-pislya](https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viynyhttps://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvu-pravovoho-statusu-ukrayinskykh-bizhentsiv-u-yevropi-pislya)
4. Portal of operational data "Situation with Refugees in Ukraine". (2022) <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
5. Acar, B.; Acar, I. H.; Alhiraki, O. A.; Fahham, O.; Erim, Y.; & Acarturk, C. (2021). The Role of Coping Strategies in Post-Traumatic Growth among Syrian Refugees: A Structural Equation Model. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 8829. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168829>
6. Beiser M, & Hou F. (2017). Predictors of positive mental health among refugees: Results from Canada's General Social Survey. *Transcultural Psychiatry*. 54 (5–6):675–695. doi:10.1177/1363461517724985
7. Broschmann, D. (2023). Die unintegrierbare Zeit Posttraumatisches Zeiterleben und der Diskurs zum guten Leben. *Zeitschrift für Praktische Philosophie Band 10, Heft 1, Göttingen S. 237–262* www.praktische-philosophie.org <https://doi.org/10.22613/zfpp/10.1.10>
8. Chipalo, E., (2023). Predictors of Chronic Debilitating Conditions Among Refugees Resettled in the United States. Chipalo E. Predictors of Chronic Debilitating Conditions Among Refugees Resettled in the United States. *Global Journal of Intellectual & Developmental Disabilities*. 12(4): 555844. DOI: 10.19080/GJIDD.2023.12.555844
9. Dyer, A. S., Bublatzky, F., & Alpers, G. W. (2015). Körperbildstörungen bei Trauma und sozialer Ängstlichkeit. *Zeitschrift für Psychiatrie, Psychologie und Psychotherapie*, 63 (1), 59–66
10. Fernandez, I. (2022). Vom Trauma zur Widerstandsfähigkeit – vom Individuum zur Gemeinschaft. Der Beitrag der EMDR-Therapie zur Traumabehandlung // *Psychotherapie-Wissenschaft* 12 (2), 31–36 www.psychotherapie-wissenschaft.info CC BY-NC-ND <https://doi.org/10.30820/1664-9583-2022-2-31>
11. Fino, E.; Mema, D.; & Russo, P.M. (2020). War trauma exposed refugees and posttraumatic stress disorder: The moderating role of trait resilience. *J. Psychosom. Res.* 129, 109–905.
12. Kokun, O. (2022). The Ukrainian Population's War Losses and Their Psychological and Physical Health. *Journal of loss and trauma*. Taylor & Francis Group, LLC <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2136612>
13. Kopp, G. (2010). Extraartikuläre weichteilrheumatische Erkrankungen (Weichteilrheumatismus) und Rückenschmerzen – Psychosomatische Aspekte und komorbide psychische Störungen. *Therapie-Handbuch*, August, s.1
14. Mesa-Vieira C, Haas AD, Buitrago-Garcia D, Roa-Diaz ZM, Minder B, Gamba M, Salvador D Jr, Gomez D, Lewis M, Gonzalez-Jaramillo WC, Pahud de Mortanges A, Buttia C, Muka T, Trujillo N, & Franco OH. (2022). Mental health of migrants with pre-migration exposure to armed conflict: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Public Health*. 7(5):e469-e481. doi: 10.1016/S2468-2667(22)00061-5. PMID: 35487232
15. Nyberg, E. (2005) Die Posttraumatische Belastungsstörung (PTBS) Psychiatrische Poliklinik, Universitätsspital Basel // *psychoneuro*; 31 (1): 25–29
16. Schlechter, P.; Rodriguez, I.M.; Morina, N.; Knausenberger, J.; Wilkinson, P.O.; Hellmann, J.H. (2021). Psychological distress in refugees: The role of traumatic events, resilience, social support, and support by religious faith. *Psychiatry Res.* 304, 114–121.
17. Somasundaram, Daya, Rohan Jayasuriya, Ruwanthi Perera, Umaharan Thamothersampillai, Rajitha Wickremasinghe & Alvin Kuwei (2023). Tay Effect of daily stressors and collective efficacy on post-traumatic stress symptoms among internally displaced persons in post-war northern Sri Lanka // *BJPpsych Open* 9, e180, 1–9. doi: 10.1192/bjo.2023.563
18. Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., & Van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: a systematic review and meta-analysis. *JAMA* 302, 537–549. doi: 10.1001/jama.2009.1132
19. Wickremasinghe, R., & Kuwei, A. (2023). Tay Effect of daily stressors and collective efficacy on post-traumatic stress symptoms among internally displaced persons in post-war northern Sri Lanka // *BJPpsych Open* 9, e180, 1–9. doi: 10.1192/bjo.2023.563

References:

1. Zavorodnia, O., & Kraieva, O. (2023). Psykhoholichni problemy osib, vymusheno peremishchenykh vnaslidok rosiiskoi ahresii [Psychological challenges of individuals forcibly displaced due to Russian aggression]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 73(3), 73–82. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-73-82> [in Ukrainian].
2. Klibais T.V., & Dets O.P. (2019). Psykhoholichni osoblyvosti nastanovlen osib z psykhosomatychnymy zakhvoriuvanniamy [The psychological features of attitudes in individuals with psychosomatic disorders]. *Pedahohichna osvita. Teoriia i praktyka. Psykhoholiiia. Pedahohika*. 32, 64–69. [in Ukrainian].
3. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen (2023). Pidtrymka mentalnoho zdorovia v chasy viiny [Mental health support during times of war]. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen (2023). Perspektyvy pravovoho statusu ukrainskykh bizhentsiv v Yevropi pislia zakinchennia terminiv dii tymchasovoho zakhystu [Prospects for the legal status of Ukrainian refugees in Europe after the expiration of temporary protection terms] [https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvy-pravovoho-statusu-ukrayinskykh-bizhentsiv-u-yevropi-pislya](https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viynyhttps://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/perspektyvy-pravovoho-statusu-ukrayinskykh-bizhentsiv-u-yevropi-pislya) [in Ukrainian].

4. Portal of operational data “Situation with Refugees in Ukraine”. (2022) <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
5. Acar, B.; Acar, I.H.; Alhiraki, O.A.; Fahham, O.; Erim, Y.; & Acarturk, C. (2021). The Role of Coping Strategies in Post-Traumatic Growth among Syrian Refugees: A Structural Equation Model. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18, 8829. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168829>
6. Beiser M, & Hou F. (2017). Predictors of positive mental health among refugees: Results from Canada’s General Social Survey. *Transcultural Psychiatry*. 54 (5-6):675–695. doi:10.1177/1363461517724985
7. Broschmann, D. (2023). Die unintegrierbare Zeit Posttraumatisches Zeiterleben und der Diskurs zum guten Leben. *Zeitschrift für Praktische Philosophie* Band 10, Heft 1, Göttingen S. 237–262 www.praktische-philosophie.org <https://doi.org/10.22613/zfpp/10.1.10>
8. Chipalo, E., (2023). Predictors of Chronic Debilitating Conditions Among Refugees Resettled in the United States. Chipalo E. Predictors of Chronic Debilitating Conditions Among Refugees Resettled in the United States. *Global Journal of Intellectual & Developmental Disabilities*. 12(4): 555844. DOI: 10.19080/GJIDD.2023.12.555844
9. Dyer, A. S., Bublatzky, F., & Alpers, G. W. (2015). Körperbildstörungen bei Trauma und sozialer Ängstlichkeit. *Zeitschrift für Psychiatrie, Psychologie und Psychotherapie*, 63 (1), 59–66
10. Fernandez, I. (2022). Vom Trauma zur Widerstandsfähigkeit – vom Individuum zur Gemeinschaft. Der Beitrag der EMDR-Therapie zur Traumabehandlung // *Psychotherapie-Wissenschaft* 12 (2), 31–36 www.psychotherapie-wissenschaft.info CC BY-NC-ND <https://doi.org/10.30820/1664-9583-2022-2-31>
11. Fino, E.; Mema, D.; & Russo, P.M. (2020). War trauma exposed refugees and posttraumatic stress disorder: The moderating role of trait resilience. *J. Psychosom. Res.* 129, 109–905.
12. Kokun, O. (2022). The Ukrainian Population’s War Losses and Their Psychological and Physical Health. *Journal of loss and trauma*. Taylor & Francis Group, LLC <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2136612>
13. Kopp, G. (2010). Extraartikuläre weichteilrheumatische Erkrankungen (Weichteilrheumatismus) und Rückenschmerzen – Psychosomatische Aspekte und komorbide psychische Störungen. *Therapie-Handbuch*, August, s.1
14. Mesa-Vieira C, Haas AD, Buitrago-Garcia D, Roa-Diaz ZM, Minder B, Gamba M, Salvador D Jr, Gomez D, Lewis M, Gonzalez-Jaramillo WC, Pahud de Mortanges A, Buttia C, Muka T, Trujillo N, & Franco OH. (2022). Mental health of migrants with pre-migration exposure to armed conflict: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Public Health*. 7(5):e469-e481. doi: 10.1016/S2468-2667(22)00061-5. PMID: 35487232
15. Nyberg, E. (2005) Die Posttraumatische Belastungsstörung (PTBS) Psychiatrische Poliklinik, Universitätsspital Basel // *psychoneuro*; 31 (1): 25–29
16. Schlechter, P.; Rodriguez, I.M.; Morina, N.; Knausenberger, J.; Wilkinson, P.O.; Hellmann, J.H. (2021). Psychological distress in refugees: The role of traumatic events, resilience, social support, and support by religious faith. *Psychiatry Res.* 304, 114–121.
17. Somasundaram, Daya, Rohan Jayasuriya, Ruwanthi Perera, Umaharan Thamothersampillai, Rajitha Wickremasinghe & Alvin Kuwei (2023). The Effect of daily stressors and collective efficacy on post-traumatic stress symptoms among internally displaced persons in post-war northern Sri Lanka // *BJPsych Open* 9, e180, 1–9. doi: 10.1192/bjo.2023.563
18. Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., & Van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: a systematic review and meta-analysis. *JAMA* 302, 537–549. doi: 10.1001/jama.2009.1132
19. Wickremasinghe, R., & Kuwei, A. (2023). The Effect of daily stressors and collective efficacy on post-traumatic stress symptoms among internally displaced persons in post-war northern Sri Lanka // *BJPsych Open* 9, e180, 1–9. doi: 10.1192/bjo.2023.563